

זמני התשובה

איתמר מריאן

לענן
אריאל כלדמן זל
ויאיר נבנצאל היד

ראשי פרקים:

א. הקדמה

ב. התשובה וזמניה

1. יום הכיפורים

2. ראש חודש

3. ערב שבת

ג. סיכום

הקדמה

התשובה מהווה יסוד חשוב בעבודת האדם בפרט ובהשפעתה על העולם בכלל. התשובה המקובלת היא התשובה לאחר החטא, אדם שחטא עליו לשוב בתשובה באופן מעשי ולא רק באופן תיאורטי, כפי שכותב הרמב"ם בהלכות תשובה (ב, ה):

ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירנו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד שנאמר 'עזב רשע דרכו...' וכן יתנחם על שעבר שנאמר 'כי אחרי שובי נחמתי וגו'...' ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם... וצריך להתוודות בשפתיו ולומר ענינות אלו שגמר בלבו.

הרב קוק זצ"ל ב"אורות התשובה" מרחיב ומפתח את רעיון התשובה, וטוען שהתשובה לא נועדה לאדם החוטא בלבד אלא התשובה הינה כללית-לאומית ובלתי פוסקת. וכך כותב בספרו:

ומידה זו של העלאת דברים קטנים לגדלות אינה פוסקת בכל עת ובכל שעה והיא התשובה הגמורה שצדיקים גמורים באים על ידה להיות עולים במעלות בעלי התשובה.¹

פיסקה זו מבטאת באופן יפה את רעיון התשובה שנועדה לא רק לחוטא אלא אפילו לצדיקים גמורים, שגם הם צריכים לעסוק בתשובה על מנת להתעלות ולהעלות את העולם כולו מעלה.

התשובה וזמניה

הרמב"ם אומר שיש זמנים מיוחדים המיועדים יותר לתשובה:

אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר: 'דרשו ה' בהמצאו'.²

ומרחיב הקיצור שלחן ערוך בהלכותיו:

מראש חודש אלול עד אחר יום הכיפורים המה ימי רצון. ואף כי בכל השנה הקב"ה מקבל תשובה מן השבים אליו בלב שלם, מכל מקום ימים אלו מובחרים יותר ומזומנים לתשובה להיותם ימי רחמים וימי רצון.³

לאור דברים אלו ננסה לעמוד על זמני התשובה המיוחדים. העובדה שלתשובה זמנים מיוחדים מעוררת בעייתיות: מחד - טבע האדם לדחות את מה שביכולתו לדחות למועד מאוחר יותר ולכן יחכה לזמן המיוחד לתשובה, ומאידך - ישנה חשיבות לכך שאדם יפשפש וימשמש במעשיו בכל עת כפי שנאמר: "בכל עת יהיו בגדיך לבנים" (קהלת ט, ח), בסופו של כל יום ויום יבחן האדם מעשיו, ישנה דרכיו ויקבל החלטות לעתיד.

לכן, יש צורך להדגיש שזמנים אלו אמנם מיוחדים לתשובה, אך ודאי שכל אדם צריך לחזור בתשובה ולבחון מעשיו כל יום ויום.

יום הכיפורים

תקופת התשובה הידועה והמפורסמת ביותר היא מחודש אלול ועד יום הכיפורים. זמן זה נקבע בעקבות עליית משה להר סיני בראש חודש אלול לקבלת לוחות הברית וירידתו ביום הכיפורים. באותו יום נתרצה הקב"ה לישראל שנאמר: "ויאמר ה' סלחתי כדברך" (במדבר יד, כ), לפיכך נקבע אותו היום כיום סליחה וכפרה לדורות. המקור המוזכר בתורה לעניין זה הוא "והיתה לכם לחוקת עולם בחודש השביעי בעשור לחודש

2. הלכות תשובה פ"ב, ה"ו

3. גאנצפריד סי' קכח סעיף א

תענו את נפשותיכם ... כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו' (ויקרא טז, כט-ל). הקב"ה קבע יום מיוחד בשנה שבו עיצומו של יום מכפר כפי שנכתב בתורת כהנים:

'כי ביום הזה יכפר עליכם' - בקרבנות, ומנין שאע"פ שאין קרבנות ואין שעיר היום מכפר? ת"ל 'כי ביום הזה יכפר'.⁴

בנוסף לכך, יום זה גם דורש את עבודת האדם כפי שדרש ר' אלעזר בן עזריה:

'מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו' - עבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר, ואלו עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו.⁵

אדם הסומך על יום הכיפורים וכל השנה מתנהג כראות עיניו, אין תשובתו מועילה כמו שאמרו חז"ל: 'האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספקין בידו לעשות תשובה'.⁶

ראש חודש

מועד נוסף המיוחד לתשובה הוא ראש חודש אשר עניינו בחידוש הזמן שנעשה על ידי ישראל - "החודש הזה לכם" (שמות יב, ב).

במימד הזמן קיימות שתי מערכות - "אלוקית" ו"אנושית". המערכה של ימות השבוע היא המערכת האלוקית, לאדם אין בה נגיעה, מספר ימות השבוע והשבת שהיא קביעה וקיימא הם עניין אלוקי בלתי ניתן לשינוי. לעומת זאת, המערכת הניתנת להשפעה אנושית, אשר ניתנה לישראל, היא החודש - שמקדשין החודש לישראל, קובעים את הזמן, ומכוח זה זוכים להיות שותפים לקב"ה במעשה בראשית בכך שגורמים התחדשות לטבע. ידיעה זו, בכוחה לתת לנו תנופה חדשה, הרגשה של דף נקי בכל ראש חודש. "זמן כפרה לכל תולדותם"⁷. ראש חודש הוא זמן כפרה ומחיקת עוונות בדומה ליום הכיפורים.

הרב קוק זצ"ל ב"עולת ראייה"⁸ מבאר את היחס והקשר בין יום הכיפורים לראש חודש. בערב ראש חודש, שעניינו תשובה ותענית, חסידים ואנשי מעשה נהגו להתענות ולומר

4. ספרא אחרי מות פרשה ה

5. יומא ה, ב

6. יומא, שם

7. מתוך תפילת מוסף לר"ח

8. תפילת ראש חודש עמ' תכב

תפילת יום כיפור קטן. ובערב יום הכיפורים שעניינו שמחה, יש מצווה לאכול ולשתות בו, "כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי".⁹

תשובה משמחה היא תשובה המכוונת כנגד אהבת ה' ובה זדונות נעשים כזכויות, ותשובה מתוך תענית מכוונת כנגד יראת ה' ובה זדונות נעשים כשגגות. אמנם לאחר מכן באה תשובה מאהבה ומתבטאת בראש חודש, אך בהסתכלות פנימית היראה גדולה יותר. לכן יום הכיפורים תחילתו תשובה מאהבה, בערב יום הכיפורים, וסופו ביום הכפורים עצמו המבטא תשובה מיראה, יראה עליונה - יראת הרוממות.

ערב שבת

זמן תשובה נוסף אך פחות ידוע הוא ערב שבת קודש.

הגמרא בשבת (יב, א) מביאה ברייתא זו: "תניא: חנניא אומר חייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם חשכה. אמר רב יוסף הלכתא רבתי לשבת". דין זה מדבר בפשטות על חשש הוצאה מרשות לרשות, לכן צריך כל אדם בערב שבת עם חשכה למשמש בבגדו שמא יש בו חפץ ויוציאו מרשות לרשות, ואכן ברייתא זו נפסקה להלכה.

הרמב"ם פוסק¹⁰: "וחייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם חשכה שמא יהיה שם דבר שכוח ויצא בו בשבת". וכן נפסק בשלחן ערוך¹¹: "מצוה למשמש אדם בכליו בערב שבת סמוך לחשכה שלא יהיה בהם דבר שאסור לצאת בו בשבת".

הביאור הלכה¹² מסביר, שנוסח השלחן ערוך שונה מנוסח הברייתא בגמרא היות והמשנה עצמה לא נקטה שחייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם חשכה אלא אמרה שאם לאדם יש חפץ אסור לו לצאת איתו בשבת: "לא יצא החייט במחטו סמוך לחשכה שמא ישכח ויצא" (שבת יא, א), ומהברייתא מובן שאפילו יושב האדם בביתו ואינו רוצה לצאת מחוייב למשמש בגדיו. לכן משנה השלחן ערוך את נוסח הברייתא. ממשיך הביאור הלכה ואומר שעל פי חלוק הגר"א בין המשנה לברייתא אפשר להבין ולהסתדר גם עם נוסח הברייתא. המשנה מדברת בזמן של "עם חשכה" ואילו הברייתא מדברת בזמן הסמוך לשקיעה ממש ובזמן הזה צריך אדם למשמש בבגדיו (זו גם גרסת הרמב"ם).

9. יומא א, ב

10. הלכות שבת ט, כו

11. א"ח רכב, ז

12. ש"ע שם ד"ה "מצווה"

בערב שבת קודש נוהגים במקצת הקהילות לומר את פרק "במה מדליקין" לפני תפילת ערבית. מנהג זה, כפי שכותב ספר מנהגי ישורון¹³, עניינו:

שיש בו דין הדלקה וג' דברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה ואומרים אותו קודם תפילת ערבית...

בנוסף למשניות אלו, נוהגים לומר גם את הברייתא שהבאנו לעיל: "תניא, חייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם חשכה שמא ישכח ויצא, אמר רב יוסף הלכתא רבתי לשבת". הנוסח המופיע בסידורים לא מופיע בברייתא המובאת בגמרא וזהו נוסח המשלים את המשנה והברייתא.

אדם בכל ערב שבת קודש צריך להתכונן בשני סוגי הכנות - הכנה גשמית והכנה רוחנית שנעשית על ידי חזרה בתשובה. אפשר לומר שעניין זה רמוז בברייתא הנ"ל. הרי ידוע שחיייו של אדם קצרים הם, לכן צריך האדם להיות מוכן תמיד לרגע שבו יצא מן העולם - "שמא ישכח ויצא" ומוכנות זאת נעשית על ידי עבודה מתמדת ובבדיקת המעשים - זמן טוב לכך הוא בכל ערב שבת קודש בו חייב האדם למשמש בבגדיו. הרב קוק זצ"ל מרחיב רעיון זה של תשובה בערב שבת וכותב:

בערב שבת קודש צריכים לעסוק בתשובה על כל העבר בימות החול כדי לקבל קדושת השבת בלא שום מניעה מכל דבר חטא ועוון.¹⁴

במשך ימות השבוע צובר האדם לכלוך רוחני, ועל מנת לקבל קדושת השבת בכל עוצמתה עליו להתנקות מלכלוך זה בערב שבת קודש.

שני חברינו, אריאל ז"ל ויאיר ה"ד, שיצאו מן העולם בערב שבת קודש, יצאו מוכנים. מפליא לראות ששניהם, שהיו חברים טובים, היו בעלי כוח רצון חזק שהוביל אותם בכל דרך שבה הלכו ועם כוח זה גם עמדו בכל משימה, בישיבה, בצבא, בבית, בסניף ובכל מקום. תפילה היא מלפנינו שנזכה ללמוד מהם את עבודת כוח הרצון וניוטו לאפיקים חיוביים.

13. סימן לב, עמ' יב

14. אורות התשובה יד, לד

סיכום

מאמר זה בא לעמוד על זמני התשובה העיקריים. כמו שהקדמנו ואמרנו, זמן התשובה הבסיסי ביותר הוא יום יומי, אדם צריך לשבת עם עצמו בסוף היום, לבחון מעשיו ולראות מה אפשר לתקן ולשפר עוד. אך ישנם זמנים וימים בהם ישנה התעוררות יתירה מלמעלה לתשובה והם על פי מעגלי השנה. זמן שנתי ביום הכיפורים, חודשי בראש חודש ושבועי בערב שבת קודש.

יהי רצון שנזכה לחזור בתשובה שלמה ולזכות לביאת גואל צדק במהרה בימינו, אמן.